

A. KAULAKIENĖ

SUDURTINIAI VERTINIAI BŪDVARDŽIAI LIETUVIŲ
POLITECHNIKOS TERMINIJOJE

1. Įvadinės pastabos

1.1. Kiekvienos mokslo srities terminija turi nominacinių-definicinių pagrindą, kurį sudaro šios kalbos dalys: daiktavardis, būdvardis, prieveiksmis, veiksmažodis¹. Tačiau minėtų kalbos dalį kaip terminų vartosena nėra vienoda. Daiktavardis, be abejø, yra pagrindinė terminologizuojamų savokų raiškos priemonė. Dėl būdvardžio kaip terminologinės sistemos nario esama skirtingų nuomonę. Dažnai manoma, kad būdvardis atlieka terminologinę funkciją tik tada, kai eina sudėtinio termino dëmeniu. Toks būdvardis kartu su pažymimuoju dëmeniu (daiktavardžiu) patenka į žodynus ir vartoamas kaip terminas. Tačiau ne kiekvienas būdvardis, einantis sudėtinio termino dëmeniu, gali būti laikomas terminu. Todėl visai pagrįstai O. Achmanova teigia, kad terminais negalima laikyti tokį būdvardžių, kurių semantinė struktūra visiškai sutampa su pagrindinio žodžio semantine struktūra². V. Danilenko papildo termino būdvardžio sampratą. Jos nuomone, būdvardis žodžių junginyje laikytinas terminu tik tada, kai laisvai jungiami abu sudėtinio termino dëmenys, pvz.: *virtualioji (dalelė)* ir *dalelė (virtualioji, elementarioji)* ir pan. Kai specialią savoką pavadina žodžių junginys, pasižymintis pastovumu, vaizdingumu, vientisu, tada atskiras jo dëmuo – būdvardis nelaikytinas terminu, pvz.: *baltosios eilės*³. Vadinasi, negalima tvirtinti, kad sudėtinio termino būdvardinis dëmuo visais atvejais laikytinas terminu. Antra vertus, sudėtiniai terminai, sudaryti iš būdvardžio ir daiktavardžio, yra vartoami ne tik tam tikros mokslo srities terminų žodynose, bet ir mokslinėje literatūroje, kurioje esama ir atskirų būdvardžių, atliekančių taip pat terminologinę funkciją. Todėl mokslinėje literatūroje (ivairiuose mokslinio stiliaus porūšiuose) terminijos negalima izoliuoti nuo konteksto. Tik tame, V. Danilenkos žodžiais tarant, atsiranda nauji terminai, jiems suteikiama motyvacija ir teisė funkcionuoti⁴. Todėl būdvardis gali būti vartoamas ir kaip nominacinis terminijos vienetas, ir kaip termino elementas. Termino elementais eina savi (*antrinė* || *atbulinė* || *išilginė banga*; *atvirasis* || *savaiminis* || *sudėtingasis lankas*), skolinti (*centrinis* || *elektrostatinis* || *kvazistacionarinis* || *magnetinis laukas*; *amorfinė* || *cheminė* || *dispersinė* || *integrinė sandara*) ir versti (*bangolaidinis transformatorius*) būdvardžiai.

¹ Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. – В кн.: Исследования по русской терминологии. М., 1971, с. 9.

² Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966, с. 12.

³ Ж. Даниленко В. П. Min. veik., p. 46.

⁴ Даниленко В. П. Терминологизация разных частей речи (термины-глаголы). – В кн.: Проблемы языка науки и техники. М., 1970, с. 41.

Sudurtiniai vertiniai būdvardžiai

Žodynas	iš viso sudurtinių lietuviškų vienažodžių terminų (būdvardžių)	Sudurtinių lietuviškų vienažodžių	
		tikrujų lietuviškų terminų (neturinčių atitikmenų kitose kalbose)	%
FTŽ	262	160	61
PolŽ	458	307	67
STŽ	253	148	58,3
FTŽ, PolŽ, STŽ	973	615	63

Ypač daug verstinių būdvardžių atsiranda pastaraisiais metais. Tai visai natūralu, nes sparti mokslo ir technikos, ekonomikos ir mokslinės informacijos raida sukuria daugybę naujų sąvokų ar realijų, kurias reikia pavadinti. Šios sąvokos ar realijos pavadinamos priešdėliniais (*paskiltė [operacija]*), priesaginiais (*ribotuvinė [lempa]*), priešdėliniais – priesaginiais (*priešsrovinė [džiovinamoji]*) ir sudurtiniaiš (*daugigreitis [variklis]*) vertiniai būdvardžiai.

Labai dažnai termino elementais politechnikos terminijoje eina sudurtiniai vertiniai būdvardžiai. Matyt, jų gausumą lemia šios priežastys. Pirma, naujoms, kartais itin sudėtingoms sąvokoms išreišksti žodžių sandūra yra vienas tinkamiausiu būdų. Antra, dažnai žodžių sandūra yra produktyviausias žodžių darybos būdas ir toje kalboje, iš kurios verčiami vertiniai (t.y. šaltinyje). Pavyzdžiui, sudurtinių vertinių būdvardžių šaltinis dažniausiai esti rusų kalba, kurioje žodžių sandūra yra vienos produktyviausių žodžių darybos būdų. Tačiau šiuo atveju šaltinis gali būti suprantamas trejopai. Pirma, vertinių daryboje neretai rusų kalbą reikia laikyti tik kalba tarpininke, nes kartais rusiškas šaltinis pats esti vertinys, pvz.: rus. *полупроводниковый* ← angl. *semiconductor* || pranc. *semiconducteur* ir pan. Antra, rusiškas šaltinis gana dažnai turi analogiškos struktūros bei semantikos atitikmenų kitose kalbose, pvz.: *pusbangis* [*spinduolis*] ← rus. *полуволновой* || angl. *half-wave* || vok. *Halbwellenstrahler*, *aukštadažnis* [*diodas*] ← rus. *высокочастотный* || angl. *high frequency* || vok. *Hochfrequenzdiode* ir pan. Trečia, rusiškas šaltinis visai neturi analogiškos struktūros bei semantikos atitikmenų kitose kalbose, pvz.: *garasrovis* [*aparatas*] ← rus. *напоструйный*; *smēliasrovis* [*aparatas*] ← rus. *некосструйный* ir pan. Tiesioginių vertinių būdvardžių, išverstų iš anglų, prancūzų, lotynų kalbų, politechnikos terminijoje beveik nėra.

1.2. Šio straipsnio tikslas – panagrinėti sudurtinius vertinius būdvardžius, vartojamus lietuvių politechnikos terminijoje, jų santykį su šaltiniu ir nustatyti

lietuvių politechnikos terminų žodynuose

terminų skaičius ir vertinių rūšys

pusiau vertinių (turinčių atitikmenų kitose kalbose)		vertinių iš rusų kalbos (neturinčių atitikmenų kitose kalbose)		vertinių iš rusų kalbos (turinčių atitikmenų kitose kalbose)	
skaičius	%	skaičius	%	skaičius	%
77	29,5	4	1,5	21	8
101	22	20	4,4	30	6,6
83	33	3	1,2	19	7,5
261	27	27	2,8	70	7,2

dariausius šių vertinių darybinius modelius, nurodyti taisyklingos bei abejotinos tokų vertinių vartosenos polinkius.

Nagrinėjamieji sudurtiniai vertiniai būdvardžiai yra paimti iš lietuviškų politechnikos, skaičiavimo technikos ir fizikos terminų žodynų⁵.

Straipsnyje aptariami tik tie sudurtiniai būdvardžiai, kurių abu dėmenys yra lietuviški. Nenagrinėjami tie sudurtiniai būdvardžiai, kurių pirmasis dėmuo tarptautinis, o antrasis – lietuviškas, pvz.: *magnetovaržinis* [daugintuvas], plg. angl. *magnetoresistor* [multiplier], *radiodažnuminis*, plg. rus. *радиочастотный* || angl. *radiofrequency*, arba pirmasis dėmuo lietuviškas, o antrasis – tarptautinis, pvz.: *aukštatemperatūris*, -ė, plg. rus. *высокотемпературный* || angl. *high temperature*; *daugiaperiodis*, -ė, plg. rus. *многонеодиодический* || angl. *multi-periodic* ir pan. Tokie sudurtiniai būdvardžiai nelaikytini sudurtiniai vertiniai, nes jų vienas dėmuo verčiamas, kitas dėmuo skolinamas. Jie skirtini pusiau vertinių grupei, todėl šiame straipsnyje neanalizuojami. Paprastai sudurtinių vertinių būdvardžių verčiami abu dėmenys. Vadinas, tokį būdvardžių forma sava, tik perkelta šaltinio motyvacija. Todėl pagal kilmę sudurtiniai vertiniai būdvardžiai skirtini darybinių vertinių grupei, kuri ir terminologijoje, ir apskritai leksikologijoje yra didžiausia⁶. Pavyzdžiui, darybinių vertinių minėtuose žodynuose vartoja apie 70% visų pateiktų vertinių. Didesnę šio procento dalį sudaro sudurtiniai vertiniai (daiktavardžiai ir būdvardžiai). Jie pasiskirsto taip: sudurtiniai vertiniai daiktavardžiai – 22%, sudurtiniai vertiniai būdvardžiai – 18,2%. Pastarųjų procentas minėtuose žo-

⁵ Žr. sutrumpinimų sąrašą.

⁶ Флекенштейн К. Кальки по немецкой модели в современном русском литературном языке: Автореф. канд. дис. – М., 1963, с. 21; Матвеев А. Я. Латинские лексические кальки в немецком языке: Автореф. канд. дис. – Львов, 1966, с. 16–17; Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка, 30–90-е годы XIX века. – М.–Л., – 1965, с. 167.

dynuose nėra vienodas. „Rusų – lietuvių kalbų politechniniame žodyne“ (V., 1959) sudurtinių vertinių būdvardžių vartojama 17%, „Rusų – lietuvių – anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodyne“ (V., 1971) šių vertinių esama 17,2%, „Fizikos terminų žodyne“ (V., 1979) apie 20% visų darybinių vertinių. Sudurtinių vertinių būdvardžių skaičius lietuviškuose politechnikos ir fizikos terminų žodynuose matyti 1 lentelėje.

2. Sudurtinių vertinių būdvardžių analizė

2.1. Sudurtiniai būdvardžiai yra susidarę iš dviejų sintaksiškai ir reikšmiškai tarp savęs susijusių žodžių. Jie paprastai turi vieno žodžio formalinius gramatinius elementus ir aiškiai nuo abiejų démenų priklausomą leksinę reikšmę⁷. Todėl tokiu būdvardžių struktūra bei semantika daug priklauso nuo to, iš kurių kalbos dalių yra sudaryti sudurtinių būdvardžių démenys. Tad ir sudurtinius vertinius būdvardžius patogiausia skirstyti pagal tai, iš kurių kalbos dalių yra atsiradę jų démenys ir koks tų démenų santykis su šaltinio démenimis. Lietuvių politechnikos terminijoje vartojami sudurtiniai vertiniai būdvardžiai darybos požiūriu yra grynaškiniai, t.y. jų kamienai sutampa su šaknimis. Paprastai tokie vertiniai sudaromi iš dviejų šaknų ir galūnės.

Sudurtiniai vertiniai būdvardžiai pagal santykį su šaltiniu gali būti adekvatūs arba neadekvatūs⁸. Šių vertinių adekvatumą ar neadekvatumą lemia ne tik kalbos dalys, bet ir nevienoda vertinio bei šaltinio darybinė struktūra. Pavyzdžiui, sudurtinius vertinius būdvardžius sudarančios kalbos dalys dažniausiai esti tapačios šaltinį sudarančiomis kalbos dalims, tačiau dėti lygybės ženklo tarp vienų ir kitų darybinės struktūros negalima, nes jos nėra vienodos. Pagal L. Vialkinos sudurtinių žodžių schemą⁹ vertinio ir šaltinio darybinės struktūros atrodytų taip: vertinio darybinė struktūra $[R_1 + R_2] + n \neq$ šaltinio darybinei struktūrai $[R_1 + (R_2 + S)] + n_1$, čia R_1 ir R_2 šaknies morfemos, S – priesaga, n – sudurtinio vertinio galūnė, n_1 – sudurtinio šaltinio galūnė. Sudurtinių vertinių būdvardžių politechnikos terminijoje esama dvejopų: vertiniai su vardažodiniu antruoju démeniu ir vertiniai su veiksmažodiniu antruoju démeniu.

2.2. Vertinių su vardažodiniu antruoju démeniu antrasis démuo dažniausiai esti daiktavardis. Vertinių, kurių antrasis démuo būtų būdvardis politechnikos terminijoje vartojama tik vienas kitas, pvz.: *orasausis*, -ė PolŽ 51, plg. rus. *воздушносуxоу* || angl. *air-dried*; *oradrégnis*, -ė PolŽ 200, plg. rus. *мокровоздушный* ir pan., todėl jie atskirai nenagrinėjami.

⁷ Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965, t. 1, p. 591.

⁸ Plačiau apie adekvacių ir neadekvacių vertinius žr. Kaulakienė A. Sudurtiniai vertiniai lietuvių politechnikos terminijoje. – Lietuvos TSR Mokslo Akademijos darbai. A serija, 1981. T. 1(74), p. 73–82.

⁹ Вялкина Л. В. Сложные слова в древнерусском языке в их отношении к языку греческого оригинала. – В кн.: Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. М., 1964, с. 96.

Politechnikos terminijoje vartojamų sudurtinių vertinių būdvardžių su daiktavardiniu antruoju dėmeniu pirmasis dēmuo esti būdvardinis, daiktavardinis, skaitvardinis, prieveiksmnis, įvardinis. Vadinas, sudurtinių vertinių su daiktavardiniu antruoju dėmeniu darybinės struktūros yra tokios: būdvardis + daiktavardis ($B + D$), daiktavardis + daiktavardis ($D + D$), skaitvardis + daiktavardis ($S + D$), prieveiksmis + daiktavardis ($P + D$) ir įvardis + daiktavardis ($I + D$). Daugiausia politechnikos terminijoje vartojama ($B + D$), ($P + D$) ir ($S + D$) darybinės struktūros vertinių. Kiek mažiau vartojama ($D + D$) ir ($I + D$) darybinės struktūros sudurtinių vertinių būdvardžių.

Apskritai ($B + D$) darybinės struktūros sudurtiniai būdvardžiai lietuvių kalboje gana produktyvūs. Jie paprastai turi vadinamąją savybinę reikšmę, rodo žymimo daikto išskiriamąją ypatybę, pasako, kuo tas daiktas ypatingas. Be šios reikšmės, minėtos darybinės struktūros sudurtiniai būdvardžiai turi ir kitokių reikšmių¹⁰. Tačiau tokios darybinės struktūros vertiniai būdvardžiai skiriasi nuo analogiškų sudurtinių būdvardžių. Pirma, sudurtiniai vertiniai nėra tokie produktyvūs. Antra, ($B + D$) darybinės struktūros vertinių pirmasis (būdvardinis) dēmuo papildo antruoju dėmeniu reiškiamo daikto sąvoką, sudarydamas su ja vieną semantinį vienetą, kuris nurodo: žymimo daikto formą, pavidalą arba žymimo daikto veikimo ypatybę.

Žymimo daikto formą, pavidalą nurodo tokie sudurtiniai vertiniai būdvardžiai, pvz.: *ilgabangis* [kraštas] FTŽ 150, plg. rus. *длинноволновый* || angl. *long-wavelength* || vok. *langwellige*; *trumpabangis* [kraštas] FTŽ 150, plg. rus. *коротковолновый* || angl. *short-wavelength* || vok. *kurzwellige*; *ilgaliepsnės* [anglys] PolŽ 450, plg. rus. *длиннопламенный*; *trumpaliepsnis* [kuras] PolŽ 432, plg. rus. *короткопламенный*; *ilgačiurkšlis* [lietintuvas] PolŽ 93, plg. rus. *далноструйный*; *tiesiasrovis* PolŽ 335, plg. rus. *прямоточный* ir pan.

Vertiniai *greitaeigis* PolŽ 34; STŽ 216, plg. rus. *быстроходный* || angl. *high-speed*; *lėtaeigis* PolŽ 428, plg. rus. *тихоходный* || angl. *low-speed* ir kt. nurodo žymimo daikto veikimo ypatybę. Tokiai pat reikšmė turi ir būdvardžiai *kreivaeigis* PolŽ 166, *tiesiaeigis* PolŽ 335, *tuščiaeigis* PolŽ 477 ir pan. Tačiau jie nėra semantiškai tikslūs ir adekvatūs rusų ir kitų kalbų analogiškiems sudurtiniams būdvardžiams, plg. *kreivaeigis*, rus. *криволинейный* || vok. *krummlinig*; *tiesiaeigis*, rus. *прямолинейный* || vok. *geradlinig*; *tuščiaeigis*, rus. *холостой* ir pan. Todėl tokie sudurtiniai būdvardžiai negali būti priskiriami darybiškai neadekvačių ir semantiškai netikslių vertinių pogrupui, kurio apskritai nėra. Šie būdvardžiai greičiau laikytini naujadarais, atsiradusiais pagal x-eigis tipo darybos modelį, nes analogiškų sudurtinių būdvardžių, kur x dėmeniu eina ne tik būdvardis, bet ir kitos kalbos dalys, šiandieninėje terminologijoje vartoja vis daugiau, pvz.: *apskritaeigis*, plg. rus. *круговоротательный, круговой*; *tyliaeigis*, rus. *бесшумный*; *aukštyneigis*, plg. rus. *восходящий*; *žemyneigis*, plg. rus. *нисходящий* ir pan. Kai kurie šių minėtų naujadarų turi sinonimų, kurie savo daryba ir semantika tapatūs analogiškiems rusų kalbos sudurtiniams būdvardžiams, pvz.: *tiesiaeigis* ir *tiesialinijinis* PolŽ 335, plg.

¹⁰ Žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. 1, p. 597.

rus. *прямолинейный* || vok. *geradlinig*; *kreivaeigis* ir *kreivalinijinis* PolŽ 290, plg. rus. *криволинейный* || vok. *krummlinig* ir pan. Tokius naujadarų sinonimus, matyt, tikslinga skirti pusiau vertinių grupei, nes jų pirmasis dėmuo lietuviškas, o antrasis skolintas, plg. *linjinis* [< lot. linea „linija“].

Ir vienos, ir kitos reikšmės minėti sudurtiniai vertiniai būdvardžiai dažnai turi logines priešpriešas, plg. *ilgaliepsnis*, -ė ir *trumpaliepsnis*, -ė; *ilgabangis*, -ė ir *trumpabangis*, -ė; *greitaeigis*, -ė ir *lētaeigis*, -ė ir pan. Semantikos atžvilgiu šie neadekvatūs sudurtiniai vertiniai būdvardžiai yra tikslūs, nes jų ir šaltinių semantika taipati. Vadinasi, šie vertiniai skirtini darybiškai neadekvačių, tačiau semantiškai tiksliai sudurtinių vertinių pogrupui.

Antra pagal gausumą politechnikos terminijoje vartojamų sudurtinių vertinių būdvardžių darybinė struktūra (P + D.) Tokių vertinių pirmuoju (prieveiksmini) dėmeniu dažniausiai eina prieveiksmiai *daug*, plg. rus. *много* ir *visur*, plg. rus. *везде*. Politechnikos terminijoje labiau paplitę vertiniai, kurių pirmasis dėmuo – prieveiksmis *daug*. Iš prieveiksmio *daug* ir daiktavardžio sudaryti sudurtiniai vertiniai būdvardžiai turi savybinę reikšmę – rodo žymimo daikto išsiskiriančią ypatybę, pasako, ką tas daiktas turi ypatingą, pvz.: *daugiabangis*, -ė PolŽ 198, plg. rus. *многоволновый*; *daugiastaklis* [darbas] PolŽ 338, plg. rus. *многостаночный* ir pan. Savo daryba šie sudurtiniai būdvardžiai nėra adekvatūs šaltiniui, nes vertinys ne-priesaginis, o šaltinis priesaginis. Todėl vertinio darybinė struktūra $[R_1 + R_2] + n \neq$ šaltinio darybinei struktūrai $[R_1 + (R_2 + S)] + n_1$. Kartais, nusizūrėjus į šaltinį, bandoma ir šios darybinės struktūros vertinius sudaryti su priesaga *-inis*, pvz. *daugiaspindulinė* [antena] (= *daugiaspindulė*), plg. rus. *многолучевая* [антenna]; *daugiadalelinės* [jégos] (= *daugiadalelės*), plg. rus. *многочастичные* [силы] ir pan. Toks darybos polinkis nėra priimtinės, nes prieštarauja analogiškų lietuvių k. sudurtinių būdvardžių darybos taisyklei¹¹. (P + D) darybinės struktūros vertinių, kurių pirmasis dėmuo prieveiksmis *visur-*, politechnikos terminijoje vartojanamas vienaš kitas, pvz.: *visureigis* [šasi] PolŽ 492, plg. rus. *вездеходный* ir kt. Šis vertinys daiktavardėja, t.y. linkęs pereiti į sudurtinio daiktavardžio kategoriją. Matyt, tokį minėto vertinio polinkį lemia vienas iš daiktavardėjimo laipsnių¹², kai sudurtinis būdvardis vartojanamas lygiagrečiai ir būdvardiškai, ir daiktavardiškai, plg.: *visureigis automobilis* ir *visureigis* (rus. *вездеход*).

Vadinasi, minėti sudurtiniai vertiniai būdvardžiai darybiškai neadekvatūs šaltiniui, tačiau semantiškai tikslūs, nes vertinio ir šaltinio reikšmės tapačios. Todėl ir (P + D) darybinės struktūros, ir (B + D) darybinės struktūros vertiniai skirtini darybiškai neadekvačių, tačiau semantiškai tiksliai sudurtinių vertinių pogrupui.

Darybiškai neadekvačiais, tačiau semantiškai tiksliais laikytini ir kitos darybinės struktūros (S + D) sudurtiniai vertiniai būdvardžiai. Šių vertinių pirmuoju dėmeniu eina kiekiniai skaitvardžiai: *vienas*, *du*, *trys*, kurie nurodo išreikšto daikto skaičių. Antruoju dėmeniu (daiktavardiniu) pasakoma išsiskirianti žymimo daikto dalis ar pats daiktas, pvz.: *dviegis* PolŽ 84, plg. rus. *двойходовоу* || angl. *two-*

¹¹ Kniukšta P. Priesagos *-inis* būdvardžiai. – V., 1976, p. 46.

¹² Drotvinas V. Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių būdvardžių struktūriniai-semantiniai tipai (Remiantis XVI–XVIII a. raštų medžiaga). – Kalbotyra, 1963, t. 6, p. 76.

pass; dvigreitis [variklis] PolŽ 81, plg. rus. *двухскоростный*; *viendalelė* [banginė funkcija] FTŽ 90, plg. rus. *одночастичная* || angl. *one particle*; *vienadažnis* PolŽ 240, plg. rus. *одночастотный* || angl. *one-frequency*; *vienaeigis* [šilumokaitis] PolŽ 424, plg. rus. *одноходовой*; *triegis* PolŽ 440, plg. rus. *трехходовой* ir pan.

(D+D) darybinės struktūros sudurtinių vertinių būdvardžių politechnikos terminijoje vartojama tik vienas kitas. Dažniausiai (D + D) darybinės struktūros vertiniai nurodoma žymimo daikto veikimo ypatybė, pvz.: *garasrovis* [aparatas] PolŽ 264 „veikiantis garo srove“, plg. rus. *нароструйный*; *smėliasrovis* [aparatas] PolŽ 15 „veikiantis smėlio srove“, plg. rus. *пескоструйный* ir pan. Šios darybinės struktūros vertiniai semantiškai tikslūs, tačiau darybiškai neadekvatūs šaltiniui. Jų neadekvatumą lemia ne kalbos dalys, bet nevienoda darybinė struktūra. Vadinasi, pagal ankščiau minėtą formulę vertinio darybinė struktūra $(R_1 + R_2) + n \neq$ šaltinio darybinei struktūrai $[R_1 + (R_2 + S)] + n_1$.

Tokie pat neproduktivūs yra ir (I + D) darybinės struktūros neadekvatūs sudurtiniai vertiniai būdvardžiai. Šių vertinių pirmuoju dėmeniu pasakoma daiktavardiniu dėmeniu reiškiamo objekto veiksmo ypatybė. Tokių būdvardžių darybinę struktūrą sudaro sangrąžinis įvardis *savęs* : *sava* + daiktavardis, o šaltinio darybinė struktūra sudaryta iš pažymimojo įvardžio + daiktavardžio + priesagos. Vadinasi, vertinio darybinė struktūra $(R_1 + R_2) + n \neq$ šaltinio darybinei struktūrai $[R_1 + (R_2 + S)] + n_1$, pvz.: *savaeigis* [klotuvas] PolŽ 452, plg. rus. *самоходный*. Šis vertinys yra veikiamas taip pat substantyvizacijos proceso ir linkęs pereiti į sudurtinio daiktavardžio kategoriją, plg. *savaeigis*, rus. *самоход*.

2.3. Politechnikos terminijoje vartojamų sudurtinių vertinių su veiksmažodiniu antruoju dėmeniu pirmasis dėmuo esti daiktavardinis ir įvardinis. Vadinasi, sudurtinių vertinių su veiksmažodiniu antruoju dėmeniu darybinės struktūros yra tokios: daiktavardis + veiksmažodis (D + V) ir įvardis + veiksmažodis (I + V).

Daugiausia politechnikos terminijoje vartojama (I + V) darybinės struktūros vertinių būdvardžių. Šios struktūros vertinių pirmuoju dėmeniu pasakomas veiksmažodiniu dėmeniu reiškiamo veiksmo objektas. Visų politechnikos terminijoje vartojamų šių vertinių darybines struktūras sudaro sangrąžinis įvardis *savęs* : *savi* + veiksmažodis, o jų šaltinių darybinė struktūra sudaryta iš pažymimojo įvardžio + esamojo laiko dalyvio. Vadinasi, tokie vertiniai nėra adekvatūs šaltiniui.

Todėl (I + V) darybinės struktūros vertiniai atitinka (I + Dal) darybinės struktūros šaltinius, pvz.: *savigrūdis* [plienas] PolŽ 402, plg. rus. *самозакаливающийся* [сталь] || angl. *self-hardening*; *savirašis* FTŽ 107, PolŽ 368, STŽ 29, plg. rus. *самопишущий*; *savivartis* PolŽ 368, plg. rus. *саморазгруждающийся*; *savitepis* [guolis] PolŽ 298, plg. rus. *самосмазывающийся*; *savistabdis* [sliekas] PolŽ 487, plg. rus. *самотормозящий*; *savavaldis* [pernešimas] STŽ 186, plg. rus. *самоуправляющийся* ir pan. Semantikos atžvilgiu šie vertiniai tikslūs, nes jų ir šaltinių reikšmės tapačios. Šie vertiniai pasižymi tam tikromis ypatybėmis. Pirma, kai kurie minėtų vertinių linkę daiktavardžiai, pvz.: *savirašis*, *savivartis* ir pan. Antra vertus, šių vertinių produktumas rodo, kad lietuvių kalbos sudurtinių būdvardžių daryboje pradeda išsigalėti naujas darybos modelis (sangrąžinis įvardis *savęs* : *savi* + veiksmažodis), kuris terminijoje yra gana parankus. Tačiau vienas kitas minėtos darybi-

nės struktūros vertinys abejotinas, pvz.: *savavaldis* [pernešimas] STŽ 186, plg. rus. *самоуправляющийся* ir pan. Analogijos ir sistemiškumo sumetimais vartotinas būdvardis *savivaldis*, plg. ekonomikos terminus – sudurtinius daiktavardžius *savivalda*, *savivaldybė* ir pan.

Sudurtinių vertinių būdvardžių, kurių darybinė struktūra (D + V) politechnikos terminijoje vartojoama labai nedaug, tik vienas kitas, pvz.: *dujošvytė* [lempa] FTŽ 163, PolŽ 172, plg. rus. *газосветный* ir pan. Šis vertinys linkęs daiktavardęti. Vietoje sudėtinio termino *dujošvytė lempa* dažnai vartojoama tik sudurtinis vertinys *dujošvytė*. Šios darybinės struktūros sudurtiniai vertiniai būdvardžiai nėra adekvatūs šaltiniams. Jų neadekvatumą lemia nevienodos vertinų ir šaltinų sudarančios kalbos dalys bei pati darybinė struktūra.

3. Išvados

3.1. Remiantis lietuvių politechnikos ir fizikos terminų žodynais, nustatyta, kad sudurtinių vertinių būdvardžių vartojoama trečdaliu mažiau, negu sudurtinių vertinių daiktavardžių. Tačiau šių vertinių santykis apskritai su politechnikos sudurtiniai terminais ar termino elementais (būdvardžiais) nėra didelis. Terminų žodynose sudurtiniai lietuviški būdvardžiai sudaro apie 1,66% visų pateiktų terminų, o iš jų sudurtiniai vertiniai – 10% visų sudurtinių lietuviškų vienažodžių terminų (būdvardžių).

3.2. Daugiausia vertinių yra išversta iš rusų kalbos. Tačiau rusiškasis šaltinis gana dažnai turi analogiškos struktūros bei semantikos atitikmenų ir kitose kalbose, pvz.: *aukštadažnis* ← rus. *высокочастотный* || angl. *high-frequency*. Tokių vertinių politechnikos terminijoje daugiausia (apie 7,2%). Sudurtinių vertinių būdvardžių, nukopijuotų iš rusiškojo šaltinio, neturinčio analogiškos struktūros bei semantikos atitikmenų (pvz.: *garasrovis* ← rus. *напомпный* ir pan.), politechnikos terminijoje vartojoama 2,8% visų sudurtinių lietuviškų vienažodžių terminų (būdvardžių). Minėtuose žodynose beveik visai nevartojoama sudurtinių vertinių būdvardžių, nukopijuotų iš vokiečių, anglų, prancūzų kalbų.

3.3. Dariausios sudurtinių vertinių būdvardžių darybinės struktūros yra šios: būdvardis + daiktavardis (B + D), prieveiksmis + daiktavardis (P + D), skaitvardis + daiktavardis (S + D), įvardis + veiksmažodis (I + V). Šių vertinių kalbos dalys tapačios šaltinio kalbos dalims, tačiau dėti lygybės ženklo tarp vienų ir kitų darybinės struktūros negalima, nes jos skirtinges. Vertinio dėmenimis einantys žodžiai yra grynašakniai, t.y. jų kamienai sutampa su šaknimis, o šaltinio dėmenys yra negrynašakniai – susideda iš šaknų ir priesagos, pvz.: *ilgabangis*, plg. rus. *длинноволновый* || angl. *long-wavelength* || vok. *langwellige*; *daugiastaklis*, plg. rus. *многостаночный*; *dviegis*, plg. rus. *двухходовой* || angl. *two-pass* ir pan. (I + V) tipo darybiniai vertiniai skiriasi nuo šaltinio ne tik nevienoda darybine struktūra, bet ir pačiomis kalbos dalimis, pvz.: *savirašis*, plg. rus. *самопишущий*. Todėl vertinio darybinė struktūra (I + V) atitinka šaltinio darybinę struktūrą (I + Dal).

Vadinasi, minėti vertiniai skirtini darybiškai neadekvacių, tačiau semantiškai tiksliai darybinių vertinių pogrupui.

FTŽ – Fizikos terminų žodynas. – V., 1979.

PoŽ – Rusų–lietuvių kalbų politechninis žodynas. – V., 1959.

STŽ – Rusų–lietuvių–anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodynas. – V., 1971.

СЛОЖНЫЕ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ КАЛЬКИ (ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ) В ЛИТОВСКОЙ ПОЛИТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Резюме

На основе литовских политехнических и физических словарей рассмотрено соотношение сложных словообразовательных калек (прилагательных) с соответствующими источниками (калькурируемыми объектами). Установлено, что в литовской политехнической и физической терминологии преобладают сложные словообразовательные кальки (прилагательные), модели которых имеются и в русском, и в других языках. Такие кальки в данной терминологии составляют 7,2 % сложных литовских политехнических и физических терминов (прилагательных). Во вторую группу включены термины, непосредственно калькированные с русского источника. Такие кальки составляют 2,8 % сложных литовских политехнических и физических терминов (прилагательных). Почти не встречаются сложные прилагательные, непосредственно калькированные с немецкого, английского и других источников.

Установлено, что приводимые в статье сложные словообразовательные кальки (прилагательные), относящиеся к литовской политехнической и физической терминологии, имеют словообразовательные структуры, для которых характерны следующие типы соотношений со структурами источника: прилагательное + существительное (кальки) соответствует структуре источника прилагательное + существительное + суффикс; наречие + существительное (кальки) соответствует структуре источника наречие + существительное + суффикс; числительное + существительное (кальки) соответствует структуре источника числительное + существительное + суффикс; местоимение + глагол (кальки) соответствует структуре источника местоимение + причастие. Поскольку словообразовательные структуры калек и их источников (калькурируемых объектов) не адекватны, такие кальки включены в группу словообразовательных калек структурно неадекватных, но семантически точных. Неадекватность в большинстве случаев обусловливается наличием суффикса у калькурируемого слова.